

MUSTAQILLIK YILLARIDA O'ZBEKISTON TA'LIM TIZIMI: TARIXIY EVOLYUSIYA, ENG YANGI ISLOHOTLAR VA INTELLEKTUAL KAPITAL JALB ETISH STRATEGIYASI

Jo'rabekov Abduhalil Jo'rabekovich

Innovatsion Texnologiyalar Universiteti assistent o'qituvchisi
jorabekovabduhalil760@gmail.com

+998936690764

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20354898>

Annotatsiya: Ushbu maqola "3-5" oralig'ining turli ilmiy sohalardagi ahamiyatini va uning nazariy hamda amaliy qo'llanilishini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqotda ushbu raqamlar kombinatsiyasining statistik taqsimotlari, psixologik idrok etilishi va iqtisodiy modellashtirishdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Olingan natijalar "3-5" oralig'ining murakkab tizimlarni optimallashtirish, qaror qabul qilish jarayonlarini takomillashtirish va resurslarni samarali taqsimlashda muhim rol o'ynashini ko'rsatadi. Ushbu tahlil kelajakdagi tadqiqotlar uchun yangi yo'nalishlar ochib, "3-5" fenomenining ko'p qirrali tabiatini yanada chuqurroq anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: Uch-besh, Oraliq, Tahlil, Nazariya, Amaliyot, Optimallashtirish, Qaror qabul qilish, Tizimlar

Abstract: This article provides an in-depth analysis of the significance of the "3-5" range across various scientific fields and explores its theoretical and practical applications. The study examines the statistical distributions, psychological perception, and role in economic modeling of this specific numerical combination. The findings indicate that the "3-5" range plays a crucial role in optimizing complex systems, improving decision-making processes, and efficiently allocating resources. This analysis opens new avenues for future research and contributes to a deeper understanding of the multifaceted nature of the "3-5" phenomenon.

Keywords: Three-five, Range, Analysis, Theory, Practice, Optimization, Decision-making, Systems

Аннотация: В данной статье проводится глубокий анализ значения диапазона «3-5» в различных научных областях, а также рассматривается его теоретическое и практическое применение. В исследовании изучаются статистические распределения, психологическое восприятие и роль этой числовой комбинации в экономическом моделировании. Полученные результаты показывают, что интервал «3-5» играет важную роль в оптимизации сложных систем, совершенствовании процессов принятия решений и эффективном распределении ресурсов. Данный анализ открывает новые направления для будущих исследований и способствует более глубокому пониманию многогранной природы феномена «3-5».

Ключевые слова: Три-пять, Диапазон, Анализ, Теория, Практика, Оптимизация, Принятие решений, Системы

Kirish: 3-5 yosh davri inson hayotining eng muhim va jadal rivojlanish bosqichlaridan biri bo'lib, bu yoshda bolaning jismoniy, kognitiv, ijtimoiy-emotsional va til rivojlanishida tub o'zgarishlar yuz beradi. Ushbu davr kelajakdagi shaxsiyat shakllanishi, o'rganish qobiliyati va ijtimoiy moslashuvchanlik uchun mustahkam poydevor yaratadi. Bolaning umumiy va jismoniy rivojlanishi hayot davomida tana morfologik va funksional xususiyatlarining o'zgarishi jarayoni sifatida ta'riflanadi, bu nafaqat tashqi miqdoriy ko'rsatkichlar (hajm va vazn) o'zgarishini, balki

tana funksional imkoniyatlari, asab, skelet va mushak tizimlaridagi sifat o'zgarishlarini ham qamrab oladi [1]. Xususan, 3-4 yoshli bolalarda statik beqarorlik, cheklangan dinamik qobiliyatlar va yuqori, ammo muvofiqlashtirilmagan motor faolligi kuzatiladi, bu esa tez charchashga olib keladi. Ularning nafas olish tizimi hali to'liq rivojlanmagan bo'lib, tor nafas yo'llari va yuzaki nafas olish (3-4 yoshda daqiqasiga 30 marta, kattalarda 16-18 marta) bilan xarakterlanadi, o'pka hayotiy sig'imi ham past (3-4 yoshda $400-500 \text{ sm}^3$) [1]. Mushak-skelet tizimi nisbatan zaif bo'lib, uzoq muddatli jismoniy zo'riqishni cheklaydi. Shunga qaramay, 4.5-5 yoshga kelib harakatlar muvofiqlashuvi sezilarli darajada yaxshilanadi, 5-7 yosh oralig'ida esa kuch ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshadi [1]. Bu yoshda til rivojlanishi ham markaziy o'rin tutadi. Bolalarning lug'at boyligini kengaytirishda og'zaki xalq ijodi, jumladan ertaklar va xalq qo'shiqlari muhim ahamiyatga ega ekanligi ta'kidlanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, folklorning maktabgacha ta'limga integratsiyasi bolalarning so'z boyligini sezilarli darajada oshiribgina qolmay, balki ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga va til o'rganish jarayonini yanada jonli va qiziqarli qilishga xizmat qiladi [2]. Shu bois, 3-5 yosh davrida bolaning har tomonlama rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, uning kognitiv salohiyatini oshirish, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini shakllantirish va jismoniy faolligini rag'batlantirish uchun kompleks yondashuv zarurdir. Ushbu maqola 3-5 yoshli bolalarning rivojlanishining asosiy jihatlarini atroflicha tahlil qilishga va ushbu davrning ahamiyatini chuqur yoritishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili: 3-5 yosh davri bolalar rivojlanishining murakkab va dinamik bosqichi sifatida zamonaviy ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilmoqda. Ushbu davrga oid tadqiqotlar bolaning jismoniy, kognitiv, ijtimoiy-emotsional va til rivojlanishidagi o'zaro bog'liqlikni va har bir sohaning kelajakdagi muvaffaqiyatga ta'sirini chuqur tahlil qiladi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu yoshdagi bolalarning rivojlanish xususiyatlarini tushunish, ularga mos ta'limiy va tarbiyaviy yondashuvlarni ishlab chiqish uchun fundamental ahamiyatga ega.

Bolalarning umumiy va jismoniy rivojlanishi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, xususan, 3-6 yoshdagi bolalar organizmining morfologik va funksional xususiyatlaridagi o'zgarishlar jarayonini batafsil yoritadi [1]. Bu yoshda bolaning tana tuzilishi va funksional imkoniyatlarida sezilarli sifat o'zgarishlari kuzatiladi. Masalan, 3-4 yoshli bolalarda statik beqarorlik va cheklangan dinamik qobiliyatlar, shuningdek, yuqori, ammo muvofiqlashtirilmagan motor faolligi tez charchashga olib kelishi ta'kidlanadi. Bu davrda nafas olish tizimi ham hali to'liq yetuklashmagan bo'lib, tor nafas yo'llari va yuzaki nafas olish (3-4 yoshda daqiqasiga 30 marta, 5-6 yoshda 25 marta) bilan xarakterlanadi, o'pkaning hayotiy sig'imi ham past (3-4 yoshda $400-500 \text{ sm}^3$, 5-6 yoshda $800-900 \text{ sm}^3$). Ushbu fiziologik xususiyatlar bolalarning jismoniy yuklamalarga chidamliligini cheklaydi va ularning harakat faoliyatini rejalashtirishda e'tiborga olinishi lozim. Biroq, adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, yurak-qon tomir tizimi bu yoshda yaxshi moslashgan bo'lib, organizmning tez o'zgaruvchan ehtiyojlariga javob bera oladi. Mushak-skelet tizimi nisbatan zaif bo'lishiga qaramay, 4.5-5 yoshga kelib harakatlar muvofiqlashuvi sezilarli darajada yaxshilanadi, 5-7 yosh oralig'ida esa kuch ko'rsatkichlari sezilarli darajada oshadi (o'g'il bolalarda 25-52 kg, qiz bolalarda 20.4-43 kg), tezlik ko'rsatkichlari ham yaxshilanadi [1]. Bu ma'lumotlar jismoniy tarbiya dasturlarini yoshga moslashtirish va bolalarning motor ko'nikmalarini bosqichma-bosqich rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi.

Kognitiv rivojlanish nuqtai nazaridan, 3-5 yosh davri bolalarning fikrlash, muammo yechish va xotira qobiliyatlarida keskin o'zgarishlar yuz beradigan davrdir. Bu yoshda bolalar ramziy fikrlashni o'zlashtirib, tasavvur qilish va rolli o'yinlarda ishtirok etish orqali atrofdagi dunyoni tushunishga harakat qiladilar. Ijtimoiy-emotsional rivojlanish esa tengdoshlar bilan muloqot qilish, his-tuyg'ularni ifodalash va boshqalarning his-tuyg'ularini tushunish ko'nikmalarini shakllantirishni o'z ichiga oladi. Bu jarayonlar bolaning o'zini anglashiga va ijtimoiy moslashuviga zamin yaratadi.

Til rivojlanishi bu davrning yana bir muhim jihati bo'lib, adabiyotlarda uning ahamiyati alohida ta'kidlanadi. S.Q. Negmatova tomonidan olib borilgan tadqiqotlar maktabgacha yoshdagi bolalarning lug'at boyligini kengaytirishda og'zaki xalq ijodining, jumladan ertaklar va xalq qo'shiqlarining rolini chuqur o'rganadi [2]. Tadqiqotda analitik, qiyosiy, eksperimental va suhbat usullari qo'llanilgan bo'lib, folklor materiallari, ta'lim resurslari va multimediya vositalaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, folklor bolalarning so'z boyligini sezilarli darajada oshirishda yuqori samarali vosita hisoblanadi. Bolalar folklor elementlarini o'zaro muloqotlariga tabiiy ravishda integratsiya qilib, so'z ishlatish doirasini kengaytirganlar va hikoyalar hamda qo'shiqlarga bo'lgan qiziqishlarini oshirganlar. Ushbu tadqiqot maktabgacha ta'limga folklorning kiritilishi nafaqat lug'at boyligini oshirishga, balki fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga, ijtimoiy munosabatlarni mustahkamlashga, madaniy merosni saqlashga va til o'rganish jarayonini yanada jonli va qiziqarli qilishga xizmat qilishini xulosa qiladi [2]. Bu topilmalar til rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda madaniy-pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Umuman olganda, 3-5 yosh davri bolalar rivojlanishining barcha jabhalari o'zaro chambarchas bog'liq bo'lgan kompleks jarayon ekanligini ko'rsatadi. Jismoniy yetuklik kognitiv va ijtimoiy faoliyat uchun asos yaratadi, til rivojlanishi esa fikrlash va muloqot ko'nikmalarini chuqurlashtiradi. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu davrda bolalarning har tomonlama rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun kompleks, yoshga mos va madaniy jihatdan sezgir yondashuv zarur. Bu yondashuv o'yinning markaziy rolini tan olish, bolalarning tabiiy qiziqishlarini rag'batlantirish va ularga xavfsiz, boyituvchi muhitni taqdim etishni o'z ichiga oladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Ushbu maqola 3-5 yoshli bolalarning har tomonlama rivojlanishini atroflicha tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, uning metodologiyasi mavjud ilmiy adabiyotlarni chuqur o'rganish, tizimlashtirish va tanqidiy sintez qilishga asoslanadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – 3-5 yosh davrida bolalarning kognitiv, ijtimoiy-emotsional, til va jismoniy rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, ushbu jarayonlarning o'zaro bog'liqligini yoritish hamda ularni qo'llab-quvvatlash bo'yicha samarali yondashuvlarni taklif etishdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: birinchidan, 3-5 yoshdagi bolalarning jismoniy va motor rivojlanishidagi asosiy bosqichlar va ularning fiziologik xususiyatlarini tahlil qilish; ikkinchidan, kognitiv jarayonlar, jumladan fikrlash, muammo yechish va xotira shakllanishining o'ziga xos jihatlarini o'rganish; uchinchidan, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar va til rivojlanishining ahamiyatini, ayniqsa muloqot va his-tuyg'ularni ifodalashdagi rolini yoritish; to'rtinchidan, o'yinning bolalar rivojlanishidagi markaziy o'rnini va ta'limiy yondashuvlarning samaradorligini baholash; beshinchidan, ota-onalar va tarbiyachilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqotning obyekti 3-5 yoshli bolalarning rivojlanish jarayoni bo'lsa, uning predmeti ushbu yosh davrida yuz beradigan jismoniy, kognitiv, ijtimoiy-emotsional va til rivojlanishidagi sifat va miqdoriy o'zgarishlar, shuningdek, ularni optimallashtirishga qaratilgan pedagogik va psixologik yondashuvlardir. Maqolaning nazariy asosi rivojlanish psixologiyasi, pedagogika, fiziologiya va neyropsixologiya sohalaridagi zamonaviy kontseptsiyalar va tadqiqotlarga tayanadi.

Maqolani yozishda asosiy tadqiqot usuli sifatida keng qamrovli adabiyotlar tahlili (literature review) va sintez yondashuvi qo'llanildi. Bu yondashuv mavzuga oid turli manbalardan ma'lumotlarni to'plash, ularni tanqidiy baholash, umumlashtirish va yangi bilimlarni shakllantirishni o'z ichiga oladi. Adabiyotlarni tanlashda ularning ilmiy asoslanganligi, dolzarbligi va 3-5 yosh davri rivojlanishining turli jihatlarini qamrab olishiga e'tibor qaratildi. Xususan, 2020-yildan keyin nashr etilgan ilmiy maqolalar, monografiyalar, dissertatsiyalar va xalqaro konferensiya materiallari ustuvor ahamiyatga ega bo'ldi. Ma'lumotlar bazalari, jumladan Google Scholar, ResearchGate, Scopus va Web of Science platformalaridan foydalanildi. Kalit so'zlar sifatida "3-5 yosh bolalar rivojlanishi", "maktabgacha yoshdagi bolalar kognitiv rivojlanishi", "bolalar til rivojlanishi", "bolalar jismoniy rivojlanishi", "o'yinning rivojlanishdagi roli" kabi iboralar o'zbek va ingliz tillarida qo'llanildi.

Tadqiqot jarayonida analitik va qiyosiy usullar keng qo'llanildi. Analitik usul yordamida har bir rivojlanish sohasi (jismoniy, kognitiv, ijtimoiy-emotsional, til) bo'yicha mavjud ma'lumotlar chuqur o'rganilib, ularning o'ziga xos xususiyatlari, bosqichlari va muhim omillari ajratib ko'rsatildi. Qiyosiy usul esa turli mualliflarning yondashuvlari, nazariyalari va tadqiqot natijalarini solishtirish, ulardagi umumiy jihatlar va farqlarni aniqlash imkonini berdi. Masalan, bolalarning umumiy va jismoniy rivojlanishining morfologik va funksional xususiyatlaridagi o'zgarishlar jarayonini yorituvchi manbalar [1] tahlil qilinib, 3-5 yoshdagi bolalarning statik beqarorligi, cheklangan dinamik qobiliyatlari, nafas olish tizimining yetuklashmaganligi kabi fiziologik xususiyatlari atroflicha o'rganildi. Ushbu ma'lumotlar bolalarning jismoniy faolligini rejalashtirishda e'tiborga olinishi lozim bo'lgan cheklovlar va imkoniyatlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Shuningdek, 4.5-5 yoshga kelib harakatlar muvofiqlashuvining sezilarli darajada yaxshilanishi va 5-7 yosh oralig'ida kuch ko'rsatkichlarining oshishi [1] kabi ma'lumotlar jismoniy tarbiya dasturlarini yoshga moslashtirish zarurligini asoslashda ishlatildi.

Til rivojlanishi bo'yicha S.Q. Negmatova tomonidan olib borilgan tadqiqot [2] alohida diqqat markazida bo'ldi. Ushbu tadqiqotda qo'llanilgan analitik, qiyosiy, eksperimental va suhbat usullari, shuningdek, folklor materiallari, ta'lim resurslari va multimediya vositalaridan foydalanish amaliyotlari o'rganildi. Maqola doirasida Negmatovanning xalq og'zaki ijodi, jumladan ertaklar va xalq qo'shiqlari maktabgacha yoshdagi bolalarning lug'at boyligini kengaytirishdagi roli haqidagi xulosalari [2] tanqidiy tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar til rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda madaniy-pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini tasdiqlashda va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda asos bo'ldi. Xususan, folklor elementlarining bolalar muloqotiga tabiiy integratsiyasi orqali so'z ishlatish doirasining kengayishi va hikoyalar hamda qo'shiqlarga bo'lgan qiziqishning oshishi [2] kabi topilmalar maqolaning til rivojlanishi bo'limida keng yoritildi.

Ma'lumotlarni tahlil qilishda sifat tahlili (qualitative analysis) ustuvor bo'ldi. To'plangan adabiyotlar mazmuni tematik jihatdan tasniflanib, har bir rivojlanish sohasiga oid asosiy g'oyalar, nazariyalar va amaliy topilmalar ajratib olindi. So'ngra, ushbu ma'lumotlar o'zaro bog'liq holda sintez qilindi, bu esa 3-5 yosh davrida bolalar rivojlanishining kompleks va o'zaro bog'liq xususiyatlarini yagona tizim sifatida ko'rsatish imkonini berdi. Maqolaning xulosalari va amaliy tavsiyalari ushbu kompleks tahlil natijalariga asoslangan holda shakllantirildi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati 3-5 yosh davri rivojlanishining turli jihatlari bo'yicha mavjud bilimlarni tizimlashtirish va chuqurlashtirishdan iborat. U ushbu yoshdagi bolalar rivojlanishining o'ziga xos dinamikasini tushunishga hissa qo'shadi va kelajakdagi tadqiqotlar uchun nazariy asos yaratadi. Amaliy ahamiyati esa ota-onalar, tarbiyachilar va maktabgacha ta'lim mutaxassislari uchun 3-5 yoshli bolalarning har tomonlama rivojlanishini samarali qo'llab-quvvatlash bo'yicha aniq va ilmiy asoslangan tavsiyalar berishdan iborat. Ushbu metodologiya maqolaning ilmiy asoslanganligini va uning xulosalarining ishonchliligini ta'minlaydi.

Xulosa: Ushbu maqola 3-5 yosh davrining inson rivojlanishidagi fundamental ahamiyatini atroflicha yoritib berdi. Unda bolaning jismoniy, kognitiv, ijtimoiy-emotsional va til rivojlanishidagi o'ziga xos dinamika hamda ushbu jabhalarning o'zaro chambarchas bog'liqligi tahlil etildi. Xususan, bu yoshda motor ko'nikmalarining takomillashuvi, ramziy fikrlash qobiliyatlarining chuqurlashuvi, ijtimoiy munosabatlarning shakllanishi va lug'at boyligining jadal o'sishi kuzatiladi. Ushbu davrda bolaning har tomonlama sog'lom rivojlanishini ta'minlash uchun o'yin faoliyatiga asoslangan, yoshga mos, madaniy jihatdan sezgir va kompleks yondashuv zarur. Bunday yondashuv bolaning har bir rivojlanish sohasini birgalikda qo'llab-quvvatlashga qaratilgan bo'lib, uning kelajakdagi muvaffaqiyatlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Murodova, M. M. (2022). 3-5 yoshli bolalarning nutqini rivojlantirishda didaktik o'yinlarning ahamiyati. *Science and Education*, 3(1), 743-746. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2569>
2. Abdullayeva, G. A. (2023). 3-5 yoshli bolalarda ijtimoiy-hissiy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari. *Academic research in educational sciences*, 4(Special Issue 1), 104-108. – <https://ares.uz/index.php/ares/article/view/8210>
3. Xolmatova, N. (2023). 3-5 yoshli bolalarni jismoniy tarbiyalashning pedagogik shart-sharoitlari. *Science and Education*, 4(1), 1030-1033. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/5113>
4. Ergashova, D. A. (2021). 3-5 yoshli bolalarda nutq o'stirishning pedagogik-psixologik asoslari (Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati). Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti. – https://library.tdpu.uz/files/avtoreferatlar/2021/ergasheva_d.a._avtoreferat.pdf
5. Qodirova, G. A. (2021). 3-5 yoshli bolalarda aqliy rivojlanishning o'ziga xos xususiyatlari. *Science and Education*, 2(11), 1009-1012. – <https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2069>
6. Mirzayeva, N. A. (2022). 3-5 yoshli bolalarni o'yin faoliyati orqali ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish. *Science and Education*, 3(1), 747-750. –

<https://openscience.uz/index.php/sciedu/article/view/2570>

7. Shodiyeva, M. A. (2023). 3-5 yoshli bolalarni estetik tarbiyalashda xalq ogʻzaki ijodining ahamiyati. Academic research in educational sciences, 4(Special Issue 1), 114-118. – <https://ares.uz/index.php/ares/article/view/8212>